

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भर प्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
फैसला

०७०-सी-०२२५

मुद्दा: मोही निष्काशन।

पर्सा जिल्ला, प्रसौनी बिर्ता गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने भागरतीदेवी खुलवटिन..१	पुनरावेदक
विरुद्ध	प्रतिवादी
पर्सा जिल्ला, प्रसौनी बिर्ता गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भई हाल जिल्ला काठमाडौं,	विपक्षी
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ सुन्धारा बस्ने देवकुमारी थापा.....१	वादी

सुरु तहमा फैसला गर्ने:- माननीय न्यायाधीश श्री अजयराज उपाध्याय
पर्सा जिल्ला अदालत
फैसला मिति:- २०६७।२।१२

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:- माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री शारङ्गा सुवेदी
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा
फैसला मिति:- २०६८।११।२१

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

रेजवरवर सिंह थापा तथा नेत्रकुमारि थापाको दाम्पत्य जीवनबाट श्रीदयाल वरसिंह थापाको जायजन्म भएको श्रीदयाल वरसिंह थापाकी श्रीमती म फिरादी देवकुमारी थापा हुँ। हामी सम्पूर्ण परिवारको साविक वतन जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. प्रसौनी बिर्ता, वडा नं. ५ हो। हालको वतन काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. २२ सुन्धारा हो। सासु नेत्रकुमारी थापाको नाममा जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. प्रसौनी बिर्ता वडा नं. ५ कि.नं. १७९ को ज.वि. ०-१-०, ऐ. वडा नं. ५ को कि.नं. १८३ को ज.वि. ०-३-९ दर्ता

रहेकोमा कि.नं. १८३ को जग्गा कित्ताकाट भई कि.नं. २५७ को ज.वि. ०-०-१० नहरमा परेको, कि.नं. २७७ को ज.वि. ०-२-१९ साविक नेत्रकुमारी थापाको नाउँमा कायम रहेको छ। सो जग्गाको दर्तावाल मोही विपक्षीको ससुरा छतर महतो खुलवट हुनु भएकोमा निज छतर महतो खुलवटको स्वर्गबास पश्चात् निजका छोरा तथा विपक्षीका पति विजन महतो खुलवटको नाउँमा मोही नामसारी भई आएको उल्लेखित जग्गा घडेरीमा उपभोग गर्न पाउने किमती जग्गा हो। सासु नेत्रकुमारी थापाको स्वर्गबास मिति २०४९।८।५ गते र ससुरा रजवरवरसिंह थापा तथा मेरा पति श्रीदयालवर सिंह थापाको स्वर्गबास सासुभन्दा अघि नै भइसकेकोले निज स्वर्गबासीहरुको खती उपति खाने ब्यहोर्ने एकासंगोलका हकवाला म फिरादी हुँ। मेरो हकभोगको स्व. सासु नेत्रकुमारी थापाको नाउँ दर्ताको जग्गाको गतिविधि हेर्न भनी गा.वि.स. प्रसौनी विर्तामा मिति २०५८।१।१४ गते आउँदा सो जग्गा हामीले बाँडफाँड गरी बिक्री समेत गरी सकेको छ भन्ने कुरा विपक्षीको गाउँघरमा सुनी वास्तविक कुरा के हो भनी भूमि सुधार कार्यालय, पर्सामा कि.नं. १७९ को ज.वि. ०-१-० कित्ताकाट भई विपक्षीको नाउँमा कायम भएको कि.नं. ४१८ को ज.वि. ०-०-१० जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. प्रसौनी विर्ता, वडा नं. ५ बस्ने रामलाल दास तत्मालाई गएको भन्ने मिति २०५७।११।१६ गते मालपोत कार्यालय, पर्सामा र.नं. ४६१६ को राजीनामा लिखतको मिति २०५८।१।१६ गते नक्कल लिई थाहा पाएको हुँ। मेरो हकभोग चलनको उल्लेखित साविक कि.नं. १७९ र हाल कि.नं. ४१८ र ४१९ को ज.वि. ०-१-० र साविक कि.नं. २७७ हाल कि.नं. ४२० र ४२१ को ज.वि. ०-२-१९ जग्गामा विपक्षीले फुसको घर बनाई खाल्डो पारी जग्गाको मोल उब्जा घटाउने काम गर्नु भएकोले मोहीको दायित्व पूरा नगर्ने मोहीको मोहियानी हक सुरक्षित रहन नसक्ने भएकोले कूल ज.वि. ०-३-१९ जग्गाबाट विपक्षीको मोहियानी हक निष्कासन गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको मिति २०५८।१०।९ गतेको फिरादपत्र।

म विधवा गरिब निर्दोष महिलालाई दुःख हैरानी दिन आर्थिक शोषण गर्नको लागि विपक्षीले म उपर मुद्दामाथि मुद्दा दिँदै आएको हुँदा विपक्षीको झुठ्ठा फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको मिति २०५८।११।१० गतेको प्रतिउत्तरपत्र।

यसै लगाउको यिनै वादी प्रतिवादी बीचको दे.नं. २९७२ को घर भत्काई जग्गा खिचोला समेतको मुद्दा आज यसै इजलासबाट मुलतबी रहने ठहरेकोले उक्त मुद्दा जागेपछि जगाउने गरी मुलतबीमा राखिदिएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।४।२१ गते भएको मुलतबी आदेश।

प्रस्तुत मुद्दा मिति २०५९।४।२१ को आदेशानुसार मुलतबी रहेको र दायरीको लगत कायमै रही रहेकोमा सर्वोच्च अदालतको परिपत्र अनुसार दायरीको लगत कट्टा गरी दिए हुने भई प्रस्तुत मुद्दाको मूल दायरीको लगत कट्टा गरी दिएको छ भन्ने ब्यहोराको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।२२ गते भएको आदेश।

यसै लगाउको दे.नं. २९७२ को घर भत्काई जग्गा खिचोला चलन समेतको मुद्दा मुलतबीबाट जगाई पाउँ भनी निवेदन दिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त लगाउको मुद्दासाथ राखी मुलतबीबाट जगाई पाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको शुरु अदालतमा वादीले दिएको मिति २०६५।२।२२ गतेको निवेदनपत्र।

यसै लगाउको दे.नं. २९७२ को मुद्दा आजै मुलतबीबाट जागी सकेकोले प्रस्तुत मुद्दा पनि मुलतबीबाट जगाई दिएको छ भन्ने ब्यहोराको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।२।२३ गते भएको आदेश।

आफैले मोहीमा कमाएको जग्गाको सालसालैको कुतबाली जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने र सो जग्गाको संरक्षण गर्ने दायित्व भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले मोहीलाई नै सुम्पी राखेको अवस्थामा यी प्रतिवादीले जग्गाधनीको गलत वतनमा म्याद तामेल गराई मोही बाँडफाँड गरी जग्गा हस्तान्तरण समेत गरी गराई मोहीको दायित्व पूरा गरेको नदेखिएको र यसै लगाउको दे.नं. ८५६ को खिचोला मुद्दामा भई आएको नापनक्सा मुचुल्का हेर्दा दाबीको जग्गामा खाल्डी बनाई जग्गाको उब्जनी मोल घट्ने कार्य समेत यी प्रतिवादीले गरेको देखिँदा दाबीको साविक कि.नं. १७९ हाल कि.नं. ४१८ र ४१९ तथा साविक कि.नं. २७७ हाल कि.नं. ४२० र ४२१ को जग्गामा रहेको यी प्रतिवादीको मोही हक कायम रहन नसकी निश्कासन हुने ठहर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।२।१२ गते भएको फैसला।

शुरु फैसलामा चित्त बुझेन। विपक्षी वादीलाई प्रस्तुत मुद्दा गर्ने हकदैया छैन। किनभने विपक्षीले सो जग्गालाई नामसारी गराई लिनु भएको अवस्था छैन। आफ्नो हक नै स्थापित कायम गराउन सक्नु भएको अवस्था नहुँदा वादीलाई प्रस्तुत फिराद दायर गर्ने हकदैया नभएकोले हकदैयाको अभावमा प्रस्तुत मुद्दा मुलुकी ऐन, अ.बं. ८२ नं. बमोजिम हकदैयाको अभावमा खारेज गर्नुपर्नेमा सो नगरी दाबी पुग्ने गरी भएको शुरुको फैसला गैरकानूनी हुँदा उल्टी गरी फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीको मिति २०६८।११।१७ गतेको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादीले वादी देवकुमारी थापाले दायर गरेको २०५८ सालको रिट नं. ४०१५ को उत्प्रेषण मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उक्त मिति

२०५७।९।२६ को मोही नामसारी फैसला र सोको आधारमा भएको मिति २०५७।११।१ को मोही बाँडफाँड फैसला समेतका भूमि सुधार कार्यालय, पर्साबाट भएका सम्पूर्ण कारवाही बदर हुने ठहरी मिति २०६१।२।१९ मा फैसला भएको देखिन्छ। त्यसैगरी यिनै वादी देवकुमारी थापाले यिनै प्रतिवादी भागरतीदेवी खुलवटिनका उपर भूमि सुधार कार्यालय, पर्सा समक्ष मिति २०५८।१।१७ मा दायर गरेको मोही नामसारी फैसला बदर मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीका नाममा उक्त वादी दाबीको साविक कि.नं. १७९ र १८३ मो जग्गाको मोही नामसारी गर्ने गरी भूमि सुधार कार्यालयबाट मिति २०५७।९।२६ मा भएको फैसला बदर हुने ठहर्‍याई मिति २०६४।२।१३ मा फैसला भएको तथ्य प्रमाणको मि.नं. ४/९४ मिति २०५९।१।१७ को मोही नामसारी फैसला बदर मुद्दाको प्रमाण मिसिलबाट देखिन्छ। यसरी वादी दाबीको जग्गामा रहेको प्रतिवादीको मोहियानी हक उपरोक्त फैसलाहरूबाट समाप्त हुन गएकोमा सो मोहियानी हक समाप्त हुने गरी भएका फैसलाहरू सदर नै कायम रहेको र पुनरावेदकले मोहियानी हक कायम गरी पाउन दाबी गरी मोहियानी हक कायम गराई लिन सकेको वा मोहियानी हक दाबी गरिरहेको सम्मको अवस्था समेत मिसिल प्रमाणबाट नदेखिँदा निज प्रतिवादीको मोहियानी हक कायम रहन सक्ने देखिन आएन।

उपरोक्त विवेचित आधार प्रमाण कारणहरूबाट वादी दाबीको जग्गामा मोहियानी हक स्थपित हुन सक्ने अवस्था देखिन नआएको हुँदा शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।२।१२ मा भएको फैसला मनासिब नै देखिन आयो। वादीको फिराद गर्ने हकद्वेया नै नभएको भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन। तसर्थ उपर्युक्त आधार कारण प्रमाण समेतबाट प्रतिवादीको मोहियानी हक कायम नरहने र मोही हक निष्काशन हुने ठहराई शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।२।१२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत ब्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६८।११।२१ को फैसला।

मेरो पति विजन महतो खुलवट विधिवत मोही रहेकोमा विवाद छैन। निज पति र म पत्नीबाट जन्मेका छोराछोरी पनि जिवित छन्। ऐन बमोजिम अन्य हकदारका नाउँमा पनि मोही नामसारीको निवेदन दिई नामसारी गराई लिन पाउने हक सुरक्षित छ। मसँग मात्र चलेको मुद्दालाई आधार बनाई न्यायिक मनको प्रयोग नगरिएको फैसलामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको गम्भीर त्रुटी रहेको छ। विपक्षीले दिएको २०५८ सालको रिट नं. ४०१५ को उत्प्रेषणको मुद्दा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।२।१९ मा भएको फैसलामा मोही

नामसारी बाँडफाँड मुद्दामा विपक्षीको नाउँमा गलत वतनमा म्याद तामेल भएको कारणले मात्र उल्लेखित मोही नामसारी बाँडफाँड मुद्दा बदर भएको हो। भूमिसुधार कार्यालय पर्साको मिति २०६४।२।१३ को फैसलाले प्रतिवादीको ठेगाना फरक लेखिएको कारणले मोही नामसारीको फैसला बदर गरिएको थियो। सर्वोच्च अदालतको मिति २०६९।२।१९ र भूमि सुधार कार्यालय पर्साको मिति २०६४।२।१३ को फैसलाले मेरो पतिको नाउँको मोहियानी हक समाप्त गरेको छैन। विपक्षीको हाल खुलेको वास्तविक वतन उल्लेख गरी मैले पुनः भूमिसुधार कार्यालय पर्सामा मोही नामसारी मुद्दा दायर गरी उक्त मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ। मैले जग्गाको स्वरूप बिगारी खाल्डो बनाई जग्गाको मोल उब्जनी घटाउने कार्य गरेको छैन। विपक्षीको हकद्वैया विहिन फिराद खारेज नभई भएको फैसला मुलुकी ऐन, अ.बं. ८२ नं., जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा २(ख) भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(क), दफा २६(१) तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित ने.का.प. २०५४ अंक १० पृष्ठ ५६७ नि.नं. ६४५० समेतको गम्भीर त्रुटी हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को (क) र (ख) अवस्था विद्यमान हुँदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दुवै फैसला बदर गरी मेरो प्रतिउत्तरपत्र जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी भागरतीदेवी खुलवटिनको निवेदन।

यसमा विवादित जग्गाको स्व. मोही छतर महतो खुलवट र निजको शेषपछि निजको छोरा विजन महतो खुलवटको नाउँमा मोही नामसारी गरी विजन महतो मिति २०५६।११।४ मा परलोक भएपश्चात भूमिसुधार कार्यालय पर्साबाट निवेदिका भागरती देवीको नाउँमा मोही नामसारी एवम् मोही बाँडफाँड गरिदिनु भनी मिति २०५७।११।१ मा निर्णय भएको पाइन्छ। मोही नामसारी एवम् मोही बाँडफाँड निर्णयउपर विपक्षी देवकुमारी थापाले यस अदालतमा दायर गरेको २०५८ सालको रिट नं. ४०१५ को उत्प्रेषणको रिटबाट उक्त मिति २०५७।११।१ को भूमिसुधार कार्यालयबाट भएको निर्णय प्रतिवादको मौका नदिएको आधारमा बदर भए पनि निवेदिकाको मोही हक सदैवका लागि समाप्त भएको होइन।

विधिवत रूपमा कायम भएको मोहीलाई निजको मोहीयानी हक समाप्त गरी निजलाई त्यस्तो जग्गाको मालिक बनाउने विधायिकी सारभूत उद्देश्यलाई नै परास्त गर्ने गरी भूमि सम्बन्धी (चौथो संशोधन) ऐन, २०५३ लागू भएपछिको अवस्थामा ऐनको दफा २९ बमोजिम मोही निष्काशन हुन्छ भन्नु मनासिब नहुने भन्ने यस अदालत पूर्ण इजलासबाट लोकनाथ उपध्याय विरुद्ध देवीमाया भट्टराई समेत भएको बाली विगो मुद्दामा २०६२।५।२३ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकुल पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला

भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। विपक्षी झिकाई नियमानुसार गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०७०।४।२१ को आदेश।

नियम बमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री विरेन्द्रप्रसाद चौधरीले साविक कि.नं. १७९ र कि.नं. २७७ को जग्गा विपक्षी देवकुमारी थापाको नाममा नभई नेत्र कुमारी थापाको नाउँमा दर्ता श्रेस्ता कायम रहेको छ। विपक्षीको हकदैया विहिन फिराद र सो बारेको प्रतिउत्तर तथा पुनरावेदन जिकिर उपर न्यायिक अवलोकन नगरी विपक्षीको मुद्दा खारेज नभई भएको फैसला हकदैयाको सिद्धान्त अ.बं. ८२ नं. तथा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा २(ख) भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(क) को विपरीत हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ। निवेदक उक्त जग्गाको मोही भएको कुरा विवाद छैन। मोही विजन महतोको मृत्यु पश्चात निजको पत्नि निवेदक र छोराछोरीका नाउँमा मोही हक नामसारी हुन सक्ने कानूनी हक सुरक्षित हरेको छ। विपक्षी देवकुमारी थापाले निवेदक उपर दिएको सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.४०१५ को उत्प्रेषण मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।२।१९ मा भएको फैसलाले भूमि सुधार कार्यालय पर्साबाट मोही नामसारी र बाँडफाँड मुद्दामा गलत वतनमा म्याद तामेल भएको कारणले मात्र बदर गरिएको थियो। त्यस्तै भूमिसुधार कार्यालय पर्साको मिति २०६४।२।१३ को फैसलाले प्रतिवादीको ठेगाना अर्कै लेखिएको कारण मोही नामसारीको फैसला बदर गरिएको थियो। उल्लिखित फैसलाहरूले निवेदकको पतिको नाउँको मोहियानी हक कट्टा वा समाप्त गरेको छैन त्यस पश्चात विपक्षीको खुल्न आएको वास्तविक वतन उल्लेख गरी दिएको मोही नामसारी मुद्दा हाल भूमि सुधार कार्यालय पर्सामा कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ। पर्सा जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिउत्तर जिकिर बमोजिम गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लोकभक्त राणाले जग्गाधनीलाई थाहा जानकारी नदिई मोही नामसारी गराई एकलौटी रूपमा जग्गा बाँडफाँड गरी बिक्री वितरण समेत गरेको जग्गामा खाल्डो पारी जग्गाको स्वरूप बिगारी घरहरू निर्माण गरी जग्गाको मोल उब्जा घटाउने काम मोहीले गरेको हुँदा मोहीको दायित्व पूरा नगर्ने मोहीको मोहियानी हक सुरक्षित रहन नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला सदर कायम राखिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा सासु नेत्रकुमारी थापाको नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. प्रसौनी विर्ता वडा नं. ५ कि.नं. १७९ ज.वि. ०-१-० ऐ. कि.नं. १८३ ज.वि. ०-३-९ जग्गा मध्ये कि.नं. १८३ को जग्गा नहरमा परी कित्ताकाट भई कि.नं. २५७ ज.वि. ०-०-१० नहरमा परेको कि.नं. २७७ ज.वि. ०-२-१९ साविक कायम रहेकोमा उक्त जग्गाको मोही विपक्षीको ससुरा छतर खुलवट भएको निजको मृत्यु पश्चात निजका छोरा विपक्षीको पति विजन महतोको नाउँमा मोही नामसारी भई आएको थियो। मेरा ससुरा सासु तथा श्रीमानको मृत्यु भई सकेपश्चात म एकमात्र हकवाला जग्गाधनी हुँ। उक्त जग्गामा मोहीले एकलौटी रूपमा जग्गा बाँडफाँड गरी बिक्री वितरण गरिसकेका छन् भन्ने सुनी बुझ्दा साविक कि.नं. १७९ कित्ताकाट भई हाल कायम कि.नं. ४१८ र ४१९ को कुल ज.वि. ०-१-० र साविक कि.नं. २७७ हाल कि.नं. ४२० र ४२१ को कुल ज.वि. ०-२-१९ मा फुसको घर बनाई खाल्डो पारी जग्गाको मोल उब्जा घटाउने काम मोहीले गरेकोले मोहीको दायित्व पूरा नगर्ने मोहीको मोहियानी हक सुरक्षित रहन नसक्ने भएकोले मोहियानी हक निष्काशन गरिपाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको पाइन्छ। मोहियानी हक निष्काशन हुने होइन फिराद दाबी बमोजिम जग्गामा खाल्डो पारी जग्गाको उब्जनी र मोल घटाउने कार्य गरेको छैन मोहियानी हक यथावत कायम राखिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर पत्र रहेकोमा उल्लेखित कित्ता जग्गामा रहेको मोहियानी हक निष्काशन हुने ठहराई पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।२।१२ मा भएको फैसला उपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी पक्षले पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पुनरावेदन दिएको र पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सुरु फैसला सदर हुने ठहर गरी मिति २०६८।११।१२ मा फैसला भई सो फैसलामा चित्त नबुझाई मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिपाउँ भनी प्रतिवादी भागरीदेवी खुलवटिनको यस अदालतमा निवेदन परी यस अदालतको मिति २०७०।४।२१ को आदेश बमोजिम मुद्दा दोहोर्न्याई पाउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदन सरह पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको मोही हक निष्काशन हुने ठहराएको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६८।११।२१ को फैसला मिलेको छ छैन। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन सो विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी वादी देवकुमारी थापाको सासु नेत्रकुमारी थापाको नाउँ दर्ताको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. प्रसौनी विर्ता वडा नं. ५ कि.नं. १७९ को ज.वि. ०-१-० ऐ. वडा नं. ५ कि.नं. १८३ कित्ताकाट भै कायम कि.नं. २७७ को ज.वि. ०-२-१९ जग्गाको दर्तावाला मोही यी पुनरावेदकको ससुरा छतर खुलवट भएको र निजको मृत्यु पश्चात सो

जग्गा निजको छोरा तथा पुनरावेदकको श्रीमान विजन महतो खुलवटका नाउँमा मोही नामसारी भई आएको तथ्यमा विपक्षी वादीले स्वीकार गरेको पाइन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीका पति विजन महतो खुलवट उक्त जग्गाको विधिवत मोही भएको भन्ने देखिन्छ। निज विजन महतोको मोहियानी हक कहिकतैबाट समाप्त भएको भन्ने देखिंदैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा पतिको मोहीयानी हक निज पछि पत्नीलाई प्राप्त हुने भन्ने रहेको छ।

पुनरावेदक प्रतिवादीले जग्गामा फुसको घर बनाई खाल्डो पारी जग्गाको मोल उब्जाउ घटाउने कार्य गरेकोले मोहीबाट निष्काशन गरिपाउँ भन्ने फिरादमा दाबी रहेको पाइन्छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ख, २६ग र २६घ को चौथो संशोधनद्वारा मिति २०५३।९।२४ मा थप गरिएको देखिन्छ। सो दफाहरुमा जग्गावाला र मोहीलाई आधा आधा हुने गरी मोहीयानी रहेको जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गरिदिन पर्ने भन्ने प्रावधानहरु रहेको पाइन्छ। मोही लागेको जग्गामा मोहीको आधा हक सुनिश्चित गरी मोहीले आफ्नो हक बाँडफाँड गरी जोतेको भूमिको आधा हिस्सामा मोहीलाई जग्गाको मालिक बनाउने उद्देश्य लिई उक्त ऐनको प्रादुभाव भएको पाइन्छ। जोतेको जग्गामा मोहीको आधी हिस्सा जग्गाधनी सरह बराबर रुपमा स्वामित्व प्राप्त गर्ने ऐनले स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जग्गामा मोहीको आधा हक जग्गाधनी सरह रहने गरी भएको सो कानूनी व्यवस्था र विधायिकी मनसायबाट सो संशोधन भएपश्चात मोहीयानी हकबाट निष्काशन गर्न मिल्ने देखिएन। यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट लोकनाथ उपाध्याय विरुद्ध देवीमाया भट्टराई समेत भएको बाली विगो मुद्दामा मिति २०६२।५।२३ मा ने.का.प. २०६२, अंक ६, पृष्ठ ६७० नि.नं. ७५४९ मा “मोही लागेको जग्गामध्ये आधा जग्गामा विधिवत रुपमा कायम भएको मोहीलाई निजले कमाई आएको जग्गामा रहेको मोहियानी हक समाप्त गरी निजलाई त्यस्तो जग्गाको मालिक बनाउने विधायिकी सारभुत उद्देश्यलाई नै परास्त (Dilute) गर्ने गरी भूमिसम्बन्धी (चौथो संशोधन) ऐन, २०५३ लागू भएपछिको अवस्थामा मोहीले बाली नबुझाएको भन्ने आधारमा ऐनको दफा २९ बमोजिम मोही निष्काशन हुन्छ भन्नु मनासिव नहुने” भनी नजिर सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ।

पुनरावेदक प्रतिवादी भागरथीदेवीको निवेदनबाट मिति २०५७।९।२६ मा मोही नामसारी हुने र मिति २०५७।११।१ मा मोही बाँडफाँड हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय पर्साबाट भएको निर्णय उपर विपक्षी वादीले यस अदालतमा रिट नं.४०१५ को उत्प्रेषणको

रिट निवेदन दिई सो निर्णयहरू बदर हुने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०६१।२।१९ मा आदेश भएको देखिन्छ। जग्गाधनीलाई सुनुवाईको मौका नै नदिई भएको निर्णय बदर गरिएको भन्ने सम्म सो फैसलाबाट देखिन आएको छ। पुनरावेदकका पतिको नाउँमा रहेको उक्त जग्गाहरूको मोहीयानी हक समाप्त गर्ने गरी आदेश भएको छैन। जग्गाधनीलाई सुनुवाईको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत एकतर्फी रूपमा मोही नामसारी र जग्गा बाँडफाँड गर्ने गरेको भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भएको आधारले मोही हक नै समाप्त हुने होइन। रीतपूर्वक नभएमा निर्णयहरू बदर भएको र मोही नामसारी समेतको मुद्दा भूमिसुधार कार्यालयमा विचाराधिन रहेको भन्ने देखिन्छ। भूमि सुधार कार्यालय पर्सामा विचाराधिन रहेको मोही नामसारी गरी पाउँ भन्ने निवेदनबाट मोही नामसारी सम्बन्धमा आवश्यक कानूनबमोजिम निर्णय हुने अवस्थामा रहेको छ। यसर्थ, यस अदालतबाट रिट नं. ४०१५ बेग्लै प्रसंगमा भएको आदेशको आधार लिई पुनरावेदन प्रतिवादीलाई मोहीयानी हकबाट निष्काशन गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला मिलेको देखिएन।

अतः माथि उल्लेखित तथ्य एवं प्रमाणहरूको आधारबाट दाबीको साविक कि.नं. १७९ हाल कि.नं. ४१८, ४१९ साविक कि.नं. २७७ हाल कि.नं. ४२०, ४२१ को जग्गामा रहेको यी पुनरावेदक भागरतीदेवी खुलवटिनको मोही हक निष्काशन गर्ने गरी भएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६८।११।२१ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

जिल्ला पर्सा, प्रसौनी विर्ता वडा नं. ५ साविक कि.नं. १७९ हाल कायम कि.नं. ४१८ र ४१९ को जम्मा क्षेत्रफल ज.वि. ०-१-० तथा साविक कि.नं. २७७ हाल कि.नं. ४२० र ४२१ क्षेत्रफल ज.वि. ०-२-१९ र साविक कि.नं. २७७ बाट नहरमा परेको ०-०-१० जग्गा समेत जम्मा कुल क्षेत्रफल ज.वि. ०-३-९ जग्गामा पुनरावेदक भागरतीदेवी खुलवटिनको मोही हक निष्काशन हुने ठहराएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसलाबमोजिम उल्लिखित कित्ता जग्गाहरूको मोही निष्काशन गर्न पठाएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको च.नं.८१२२ मिति

२०६९।१०।२५ को पत्रानुसार गर्नु नपर्ने भनी फैसलाको जानकारीसहित भूमि सुधार कार्यालय पर्सामा लेखी पठाउनु	१
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु	२

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- यमप्रसाद बास्कोटा

कम्प्युटर गर्ने:- मन्जिता ढुंगाना

इति सम्बत् २०७३ साल कार्तिक २३ गते रोज ३ शुभम् .....